

Hakkari Üniversitesi Yayınları

Uluslararası
Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu
24-25-26 Mayıs 2013, Hakkari

DİZGİ/MİZANPAJ ve KAPAK
Turan KOCA

ISBN
978-605-87029-5-0

BİRİNCİ BASKI
2014, İstanbul

BASKI
Kayhan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 244 Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 576 00 66

İLETİŞİM
Hakkari Üniversitesi Pehlivan Mah.
Çevre Yolu Üzeri Hakkari
Tel: +90 (438) 212 12 12

Uluslararası Seyyid Tâhâ-î Hakkâri Sempozyumu Bildirileri

EDİTÖRLER
Halit YALÇIN
Murat ADIYAMAN
Yaşar KAPLAN

İÇİNDEKİLER

Sempozyum Programı

Açılış Konuşmaları

M.Xalid SADÎNÎ / Halit YALÇIN

Orhan ÂLİMOĞLU

Prof. Dr. H. Kamil YILMAZ

Önsöz

Prof. Dr. Ebubekir CEYLAN

Tasavvufun Mahiyeti

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK

Hakkari'nin Osmanlı Dönemi Kültürel Mirası ve Şemdinli (Nehri)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP

Mevlânâ Hâlid-i Nakşibeddî'de Ehl-i Beyt Sevgisi

ve Seyyid Taha Hakkârî

Abdulcebbar KAVAK

Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete; Seyid Taha-yı Nêhrî

Sinan HAKAN

Tarihte Hakkari, Şemdinan, Bahdinan ve Nehri

Yaşar KAPLAN

Bir Hafız Mekâmı Olarak Nehri: Unutturma ve Hatırlatma Biçimleri

Ferhat TEKİN

Seyyid Tâhâ-i Hakkârî (Nehri)

M. Şefik KORKUSUZ

Seyîd Taha Nêhrî

“Seyyid Tâhâ-i Hakkârî'nin Yüksek İlmî Şahsiyetinin Teşekkülüne Tesir Eden Âmiller”	
Prof. Dr. Ramazan AYVALI	191
Seyyid Tâhâ-i Nehri'ye Nisbet Edilen “Akide-i Kürdiyye” Adh Eserdeki İtikadi Kelami Görüşler ve Diğer Akide Metinleriyle Mukayesesi	
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Salih GEÇİT	203
Şeyh, Şah ve Sultan Kürtlerde Tarikat ve Devlet İlişkisi	
Metin ATMACA	231
İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah'ın İran Saldırısı	
Ahmet DENİZ	239
Aydınlanmanın Bir Parametresi; Nasyonalizm (Kürt Tarihi Bağlamında)	
Yrd. Doç. Dr. Abdullah EROL	265
Sedemên Veguhastina Erdnîgariya Şoreşa Şex Ubeydillayî Ji Bakur Ber Bi Rojhilatê	
Muhammed Heme BAQÎ	275
Rolê Dr. Koçrenê Emrîkayî Di Encama Şoreşe Şêx Ubeydillayî Da	
Dr. Lezgîn ÇALÎ	295
Şêx Ebdulqadir Nehrî (1851-1925) Yekemîn Rûyê Siyasî Li Stenbolê Di Çerxê Bîstê Da	
Asst Prof. Dr. Hoger Taher TAWFÎQ	307
Şeyh Übeydullah Ayaklanması	
Engin KORKMAZ	337
Tasavvuf ve Bir Mutasavvıf Olarak Seyyid Taha'nın Halifesi	
Seyyid Sıbgatullah Arvasi	
Nimetullah ARVAS	347
Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Seyyid Abdülkadir	
Ahmet DEMİR	387
Mukaddime	
Nizamettin YAKIŞIK	409

Necip Fazıl Kısakürek'in Seyyid Tâhâ'l Hakkârî'nin Hayatını Anlatımı ve Kabrini Ziyareti

Yrd. Doç. Dr. İbrahim BAZ

Seyyid Sıbgatullah Arvasi'nin Dilinden Seyyid Tâhâ-i Nehri
Öğr. Gör. Mehmet Saki ÇAKIR

İstanbul'da Nakşî-Halidî Şeyhlerinin Vazife Yaptığı Tekkeler ve Bu Yapıların Günümüzdeki Durumları
Mahmed Akif KÖSEOĞLU

Toplumun Yapılanmasında Âlimin Fonksiyonu; Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Örneği
Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN

Erzurumlu Hâce Muhammed Lutfî (1868/1986)'nin Hülâsatu'l-Hakâyık İsimli Eserinde Âyet ve Hadis Kullanımı
Osman BİLGİN

Seyyid Tâhâ-i Hakkârî (ö.1269/1853)'yi Anlamak
Dr. Nuran ÇETİN

İrşad Kutbu Seyyid Taha-i Hakkârî
Nazife DALAR

Uluslararası Seyyid Taha-î Hakkârî Sempozyumu
“Şan ve Şöhret Afettir”
Sefer KAÇMAZ

-Aynı şahıslar toplumun maddî ve manevî rehberliğini yapan sivil toplum önderleri ve kanaat önderleri sıfatını taşımaktadırlar.

-İdeolojik ve siyasi çatışmaların arttığı, bölgede kaosun sürdüğü, secülarist ve materyalist karakterli hareketlerin etkinliğinin arttığı, toplumdaki etkin rollerin değiştiği, hâkim aktörlerin sıfat değiştirdiği son yirmi-otuz yılda yukarıda vasıfları beyan edilen şahısların ve onların temsil ettikleri rollerin değer kaybına uğradığını görülmektedir. Bu da bölgede birçok sıkıntılara ve sosyal bunalımlara neden olmaktadır. Bölgedeki maddi ve manevi sorunların çözülmesinin ve sosyal barışın yeniden sağlanmasının yolu yeni Seyyid Taha-i Nehrîleri yetiştirmekten geçer!

**ŞEYH, ŞAH VE SULTAN:
KÜRTLERDE TARİKAT VE DEVLET İLİŞKİSİ**

Metin ATMACA

ŞEYH, ŞAH VE SULTAN: KÜRTLERDE TARİKAT VE DEVLET İLİŞKİSİ

Metin ATMACA¹

On dokuzuncu yüzyıl ve öncesinde, Kürtlerde dini yapılanma daha ziyade tasavvufi tarikatlar üzerinden gerçekleşmiştir. Kadirilerin uzun süre hâkim olduğu Kürdistan coğrafyasında, On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Nakşibendiliğin Halidilik kolu daha yaygın bir şekilde takip edilmeye başlanmıştır. Güney Afrika'dan Hindistan'a, Kafkaslardan Balkanlara kadar Halidilik kendisine geniş bir coğrafyada müritler bulmuştur. Kıtalararası bu tasavvufi ağ bağımsız bir yapılanma olduğu kadar farklı düzeylerdeki siyasal yapılardan da destek almıştır. Kürdistan'daki mirliklerden müteşekkil çok yapılı siyasal sistem tarikatlar arasındaki rekabeti arttırarak bu yayılmaya bir nevi katkıda bulunmuştur. Halidi şeyhleri bir taraftan Osmanlı sultanları tarafından maddi anlamda destek çıkılırken öbür taraftan da İran Şahları tarafından taltif edilmişlerdir. Bu makalede, Kürt mirleri, İran şahları ve Osmanlı sultanlarından müteşekkil bu karmaşık siyasal yapı içerisinde tasavvufun taşıyıcıları olan Kürt şeyhlerin ve tarikatlarının konumunu anlamaya çalışacağız.

Kürtler yüzyıllarca bugünkü üniversitesi eğitimine denk gelecek medreselerde birçok dini ulema yetiştirmiştir. Medreselerin kuruluşu ve idamesi halk tarafından olduğu kadar siyasi liderler tarafından da desteklenmiştir. Zira bu destek Kürt mirleri için takvalarının gereğinin yanı sıra Sünni tebaasının ve ulemanın saygısını kazanmalarını da sağlamıştır. Bir mir halkın gözünde saygısını yitirebilir ve de güvenilmez olabilirdi fakat bir imam veya alim her zaman dinlenir ve saygı görürdü. Hatta mirler bazen sultanlar tarafından “asi” veya “hain” olarak addedilebilirlerdi fakat ulema hiçbir zaman bu tür iddialara maruz kalmazdı.² Dolayısıyla bir mir ulemayı karşısına almamaya dikkat ederdi. Ayrıca, yerel yöneticiler her zaman Şafii fikhını bilen bir kadıya ve siyasi muhataplarına mektup yazacak bir katibe ihtiyaç duyarlardı. Hepsinin ötesinde, İran sınırlarına yakın bir Kürt miri Sultanın veya valinin gözünde her zaman muteber bir Sünni olarak görüldüğünden emin olmak isterdi.

Bir alim bütün bunların ötesinde bir şair ve yazar olarak Kürtçenin ; sıra İslam literatürünün dilleri olan Arapça, Farsça ve Türkçeyi de bilir.³ Bu bölgede konuşulan Süryanice, Ermenice ve Aramice gibi dilleri de bilir hatta yığı topraklardan çok daha uzaklardaki hindice de öğrenirlerdi. Böyle bir ortam medreseler sadece alimler değil şairler ve filozoflar da yetirtmiştir. Böyle bir ve bilgiye sahip olan ulema doğu ve batı toplumları arasında bilginin taşınması çok önemli bir misyon üstlenmiş ve adeta birer “kültür elçisi” rolünü oynamış Ulema, mirlere katiplik yapmanın ötesinde fıkıh ve siyaset bilgileri sayesinde tışma halinde olan liderler arasında hakemlik ve de elçilik de yapmışlardır.

Kürt mirleri kadar tarikatlar da ulemanın bu medrese ve tekke dışı stünün farkındaydı. Bu yüzden, mirler tarikatların medreselerini, kütüphaneleri ve öğrencilerini maddi olarak desteklemiş ve kendi siyasal sınırları içinde edinmelerine izin vermiştir. Bu imkanlardan istifade eden tarikatlar daha çok renci yetiştirmiş ve imparatorluğun dört bir yanında tarikata mürit kazanma için halifeler göndermişlerdir.

İmparatorluğun merkezinde din her zaman siyasetin önemli bir parçası olmuştur. Sınır bölgelerine geldiğimizde, bilhassa imparatorluğun Balkanlar ki uç sınırları ve doğuda İrana uzanan sınırlarında, din siyasal mücadelede de önemli bir öğe olmaktadır. Dini argümanlar bu bölgelerde sınırların ötesi duran düşmana karşı verilen savaşı meşrulaştırmak için daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Sınır bölgelerindeki insanlardan bu sayede daha fazla asker ve mühimmat değinin alınmasını sağlamaktadır. Osmanlı ve İran on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra doğu sınırlarını çizerken Sünni Kürtler ve Şiiler arasındaki ayrım kullanarak belirlemeye yolunu tercih etmiştir. Toprak talebinde bulunurken iki taraf da mezhep ayrımını dile getirerek iddialarını destekleme yolunu seçmiştir. Sınırlar çizildikten sonra yerel halkın İran tarafına katılmaması, dolayısıyla toprak kaybetmemek için, Osmanlı devleti Kürtlerin şafii ve Sünniliğine vuv yapmış, hatta Şafii mezhebine karşı iyi niyetinin bir göstergesi olarak sultan mezhepten olan kadı ve kaymakamları Kürt kasabalarına atamıştır.⁵ Oysa on dokuzuncu yüzyıldan önce Hanefi fikhına tabi olan Osmanlı'nın şafii mezhebinin

³ 1780'lerde Amediye'de bulunan Katolik Peder Garzoni şunu kaydeder: “Her köyde Farsça okuyan ve Kürtçeyi de bilen bir Molla bulunur.” Maurizio Garzoni. *Grammatica e vocabolario della lingua kurda* (Roma, 1787), s. 11

⁴ Metin Atmaca, *Devlet ve Dini Liderlik*, s. 11

ğunlaşmışsa da Kürdistan'daki etkisi çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Doktora çalışmamızda Mevlana Halid'in hayatının erken dönemine odaklanmış, dolayısıyla kendisini Baban mirliği ve Bağdat vilayeti içerisinde etkin şahsiyetlerden biri olarak ele aldık.¹² Cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasında tarikatını devam ettiren takipçileri siyasi ve ideolojik nedenlerle Şeyh'i doğduğu yerlerden, dolayısıyla içinde büyüdüğü kültürden adeta soyutlamaya çalışmışlardır. Bunun da ötesinde yukarıda bahsi geçen modern tarihçiler, Mevlana Halidi'ni sadece bir duasına dayanarak Hristiyan, Yahudi ve Şii düşmanı olarak lanse etmişlerdir. Oysa buna dair fazla bir kanıt elimizde mevcut değildir. Aksine Mevlana Halid'in Şiileri de mürit olarak kabul ettiğini biliyoruz. Mesela İran'ın Azerbaycan vilayetinde vali olan Şehzade Abbas Mirza Şeyhin müridiydi. Aynı şekilde bir Şii olan ve İran sınırları içinde kalan en eski Kürt mirliği olarak kabul edilen Erdelan'ın mirleri de Şeyh Halid'e intisap etmiştir. Halidilik üzerine uzman olan Sean Foley'in dediği gibi Mevlana Halid "geniş tabanlı bir mürit kitlesi oluşturmak" istemiş ve belki de "temelde Nakşibendi tarikatını sadece Sünni bir kurum olarak tahayyül etmemiştir."¹³ Son dönemde yapılan çalışmalar Şeyh'in Osmanlı devletine koşulsuz destek vermediğini, aksine Sultan II. Mahmut'un kendisine karşı şüpheyle yaklaştığını da göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi II. Mahmut'un Bektaşî tarikatının yeniçeriler üzerindeki etkisi ve bu grubu ortadan kaldırma arzusu bütün tarikatlara karşı şüpheyle yaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Buna ek olarak, sultanın Bağdat'a gönderdiği özel memuru Halet Efendi'nin sultana Mevlana Halid'e karşı dikkatli olmasını salık vermesi durumu daha da kötüleş-tirmiş ve Halidi şeyhlerinin İstanbul'da derdest edilmesine sebep olmuştur.¹⁴ Tarikatın İstanbul'da kabul görmesi ve bürokrasi arasında yayılması ancak Şeyh'in vefatından sonra mümkün olmuştur.

Halidiliğin bürokraside ve siyasetçiler arasında bu kadar etkili olması Cumhuriyet dönemi liderlerini ürkütmüş ve II. Mahmut'un vakay-ı hariye dönemindeki yasakçı tavırları yine kendisinden yüzyıl sonra tekrar edilmiştir. Toplumun sosyal yapısını göz ardı ederek yüzyılların birikimiyle oluşturulmuş olan bu tarikatları yasaklayan Cumhuriyetin sosyal mühendisleri milyonlarca kişiyi bir anda tarikatlarla olan bağı koparmış ve bu sosyal yapıların yok olmasına sebep olmuşlardır. Tekkeler modern dönem öncesinde okuma-yazma öğrenmek iste-

¹² Metin Atmaca, "Alliance and Rivalry on the Ottoman-Iranian Frontier: The Babans, (1500-1851), (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), s. 62-80.

yenler için bir okul, sosyalleşmek için bir mekan ve idarecilere sesini duyuru için birer merkez görevi görmüştür. Tekke ve zaviyelerin yasaklanması Kürt lumunu yeni yönetime yabancılaşmasını hızlandırmış ve beraberinde Şeyh ayaklanması gibi isyanları getirmiştir. Tabii bu tür hareketlenmeler Cumhuriyet tarikatlarına karşı olan tavrını daha da sertleştirmiş ve yasakları arttırmıştır.

19. yüzyılda sömürgeci güçlerin İslam topraklarına nüfuzuyla bir bu tür isyanlar sadece Osmanlı'da değil imparatorluğun sınırlarının ötesine de ortaya çıkmıştır. Mesela, Etiyopya'nın Şeyh Muhammed Şafi'si (1743-1806) bu zat Kadiriye tarikatının bu bölgedeki şeyhi idi ve bir ihtimal Mekke ve dine'deki Süleymaniyeli Berzenci şeyhlerinden icazet almıştı- müritlerine mi yaymak adına her zaman cihada devam etmelerini salık vermiştir. Yine şekilde Osman dan Fadio (1750-1817), oğlu Bello (1800-1837) ve kızı İsmail Asmau (1793-1864) Batı Afrika'da dominant şahsiyetler haline gelmiş, bur ki toplumu dönüştürmüş ve bugünkü Nijerya'nın temellerini oluşturan So Halifeliliğini daha ileri bir mertebeye taşımışlardır. Mehdiye hareketini kuran Sudan'ın mehdisi olarak kabul edilen Muhammed Ahmet ve onun takipçisi Abdullahi'nin İngiliz ve Mısır kuvvetlerine karşı verdiği mücadele tarih tarafından iyi bilinmektedir. Yine Senegal'in Amadu Bamba Mbacke'si (1827-1927) Fransız sömürgeciliğine karşı verdiği mücadelesiyle dini bir kişilikte yasi liderliğe geçişi temsil eden güzel örneklerden biridir.¹⁵ Kafkaslarda Ruksar karşı büyük mücadele veren Gazi Muhammed (ö. 1829-32) ve Şeyh Şarık (ö. 1871) de Halidiliğin bu bölgedeki en etkili şeyhleriydi.¹⁶ Bütün bu liderler İslam'ı ziyaret ettikleri Mekke ve Medine gibi yerlerde kendilerine hocalık yapmış ve dini liderlerden almış ve ülkelerine bu yeni fikirlerle dönmüşlerdir. Etkinin ne şekilde ve ne kadar olduğu hususunda daha fazla çalışma yapılması gerektiği bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu'da 18. yüzyıl, genel itibariyle valiler, derebeyler, askeri liderler ve devşirme köleler gibi yerel ayanların yükselişe geçtiği dönem olarak kabul edilir. Fakat bu dönem Kürt mirleri için pek bir yükseliş olarak görülmez. Zaten yüzyıllarca bu bölgede yerel ayan olarak bölgesel ve bir nevi imparatorluk düzeyinde siyasete girişen mirler mevcuttu. Fakat 19. yüzyıl ortasından itibaren dini şahsiyetlerin siyasi bir lider olmaları yeni görülen şeydi. Batının sömürgeci güçlerinin ve Hristiyan misyonerlerin imparatorlu-

farkı bölgelerine nüfuz etmeleri ve Kürt mirlerinin ortadan kaldırılmasıyla oluşan güç boşluğu gibi sebepler bu değişimi getirmiştir.

Mevlana Halid'in açtığı yoldan Seyyit Taha ve Şeyh Ubeydullah gibi hem dini hem de siyasi olarak güçlü şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bu şeyhler aşiretler ve mirler arası kavgalarda ve hatta İran ve Osmanlı arasındaki kısa süreli çatışmalarda birer arabulucu görevi görmüştür. Halkın içindeki her türlü çatışmaya sebep olacak durumlarda İslam hukukuna göre çözümler üreterek bir nevi kadı görevi görmüşlerdir. 1840'tan sonra Kürt emirlikleri yıkılıp mirler sürüldükten sonra yerel nüfus ve toplumun dokusu kısa süren güç boşluğundan fazlasıyla etkilenmiştir. 1850'lerden itibaren Hakkari, Botan ve Bahdınan mirliklerinde Nakşibendi-Halidi şeyhleri, Soran ve Baban mirliklerinde de Kadiri şeyhleri bu boşluğu doldurarak birinci dünya savaşına kadar etkin bir şekilde siyasi gücü elinde tutmuşlardır. Sonuç olarak, Kürtler, herkesin saygısını kazanmış ve toplumun her katmanı (aşiretler, köylüler, gayr-ı müslimler) tarafından kabul görmüş dini şeyhlerden tabii bir şekilde liderler çıkarmayı başarmış ve bu şeyhler dinin muhafazasının ötesinde düzenin sağlanmasında önemli bir misyon yüklenmişlerdir.